

Владимир ЈОВАНОВИЋ*
Историјски институт
Београд

НАСТАВЛЕНИЈЕ НАДЗИРАТЕЉУ ЗАТОЧЕНИКА У ГУРГУСОВЦУ**

Апстракт: Званично упутство о начинима издржавања казне заточења, настало 1844. године, представља значајан допринос разумевању укупне казнене политике режима Илије Гарашанина. Упутство за команданта гургусовачких заточеника настало је услед потребе за оштрим кажњавањем политичких присталица свргнутог кнеза Милоша Обреновића. Главни циљ казне заточењем било је спречавање деловања политичке опозиције режиму, као и застрашивање осталих присталица свргнуте династије. Једна од неизбежних последица увођења нових и врло оштрих мера лишавања слободе, било је стварање представе о Гургусовцу као о месту свирепог страдања, коме су били изложени виђенији противници владе уставобранитеља.

Упутства о начину спровођења казне заточењем у Гургусовцу, откривају прецизну и методичну примену техника чији је главни циљ било систематско и постепено угрожавање здравља самих заточеника. Доживотно заточење многих угледних личности у Гургусовачкој кули, појачало је утисак да је заиста реч о мрачној и тескобној тамници, намењеној мучењу политичких противника.

Кључне речи: Гургусовачка кула; заточење; робија; надзор; оживање; пандури; ухапшеници.

Наставленије (упутство) надзиратељу Куле гургусовачке представља редак и драгоцен извор о прошлости казнене политике у Кнежевини Србији. Тај занимљив документ доказ је значајног погоршања положаја политичких

* vladimir.jovanovic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама: друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

кажњеника, које је уследило убрзо по гушењу неколико узастопних побуњеничких покушаја изведених током 1843. године.¹ Увођење нарочитих правила за издржавање казне заточења, открива врло креативан метод обрачуна с опаснијим противницима владајућег поретка.

Ретка и необична, казна заточења била је позната већ током првих година власти кнеза Милоша Обреновића.² Тако је извесном вампирцији, који је трагао за људима за које би се сумњало да су се повампирили, још 1820. било строго забрањено да ће, уколико се не окане тог посла, „од своје фамилије одлучен бити и на век у тамници заточен.”³ У каснијим деценијама, међутим, заточење се јавља као искључиво политичка казна, сасвим различита од већ уобичајене казне робијом.

Иако је и заточење могло бити праћено окивањем криваца, за разлику од заточеника, робијаши су били принуђени и на тешке физичке радове, а неретко су били излагани и суровим телесним казнама.⁴ Према члану 43. Устава из 1838. године, свештеници, чиновници и званичници не могу бити осуђени на телесну казну. Међутим, они могу бити кажњени: „строгим укором, или ставленијем у затвор, или сврженијем, или на конач заточенијем.”⁵ Осим Уставом из 1838, казна заточења била је допуњена и објашњена *Уредбом о окружним судовима* из 1840. године. Заточење, уз то што је могло бити привремено, могло је бити и доживотна казна. Устројство окружних судова од јануара 1840, чланом 22. одређује да кривци могу бити осуђени на смртну казну, на робију, као и на: „заточеније вјечно или привремено”, с тежим или лакшим гвожђем (оковима), или без гвожђа.⁶

Посматрано са становишта владајуће казнене идеологије, била је то значајна разлика. Како су заточеници махом били бивши државни

---

¹ Ј. Милићевић, *Друштвене појаве у Србији XIX века*, Београд 2002, 154–163; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, Београд 2003, 149–177.

² Реч *заточник*, из које је касније настала и реч заточеник, јавља се већ у српском речнику Вука Караџића, 1818. године. У једном од својих неколико значења, она се односила на особу која се бори за неки циљ, на заточника какве идеје. Њено друго значење, међутим, какво је управо коришћено у Уставу из 1838. године, било је у вези са казном лишавањем слободе. В. Караџић, *Српски рјечник*, Београд 1977, 198; *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, VI, Београд 1969, 479.

³ Т. Ђорђевић, *Обичаји народа српског*, II, Београд 1909, 433.

⁴ З. Мирковић, *Казна лишења слободе у Србији 1804–1860. године*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 1 (2013) 157–165.

⁵ *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903*, Београд 1988, 76.

⁶ Т. Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865*, Београд 1967, 145.

званичници, угледници, чак и свештеници, њихова личност, положај и углед, бар донекле су морали бити заштићени од недостојних и унижавајућих казни, намењених обичним кривцима, попут разбојника и хајдука. С друге стране, казна заточењем морала је бити довољно делотворна да се спречи њихово будуће политичко деловање и могућ отпор режиму. Утолико је заточење било својеврсна допуна постојећег казненог система и омогућавало је извесну поступност приликом одређивања различитих казних мера.

Заточење у режији министра полиције Илије Гарашанина, била је врло строга казна. О томе је сведочио и избор саме локације, будући да је за њу (нимало случајно) изабран управо Гургусовац, као тешко доступно место, одсечено од готово свих путева у Кнежевини. Са становишта хуманости, такав приступ могао је деловати као нечовечан, јер се рачунало на потпуну изолацију заточеника у наредном периоду. Међутим, са становишта практичних политичких интереса, тиха ликвидација главних непријатеља режима, спроведена без проливања крви, била је сасвим прихватљиво решење. Казна заточењем била је једини могући избор који је стајао пред уставобранитељима, у њиховим упорним покушајима да се обрачунају с представницима опозиције.⁷ Гарашанинова упутства представљају један од првих покушаја усавршавања казни дужевременим лишавањем слободе у Кнежевини Србији.

Према упутствима из 1844, заточење је било вид нарочите казне намењене бившим чиновницима, полицијским званичницима или духовницима, који би се показали нелојални према новом поретку. Притом се заточење у Гургусовачкој кули између 1844. и 1859. битно разликовало од заточења какво је било примењивано каснијих деценија.⁸ Упутства о спровођењу заточења у Гургусовцу, по својим спољашњим одликама, као и по самом бирократском језику и стилу, компликованом и тешком, несумњиво носе печат Илије Гарашанина.

---

⁷ Њихова првобитна намера да пострељају готово све људе умешане у Рајовићеву заверу из 1843, била је неприхватљива за већину руских дипломата. Пошто нису могли да примене те драстичне мере, Гарашанин и његови сарадници одлучили су се за заточење, као следећу у низу казни које су могли одабрати. *Преписка Илије Гарашанина*, I, прир. Г. Јакшић, Београд 1950, 73, 97.

⁸ Док су заточеници по Казненом закону из 1860. године махом били чиновници, осуђени за разне финансијске злоупотребе и новчане проневере, они у Гургусовцу представљали су озбиљне противнике поретка, оптужене за покушај политичког преврата и свргавања режима.

Безлична и хладна, упутства у 31. тачци сажимају суштину казне заточењем, као и самих процедура њеног спровођења. Остварење потпуне изолације заточеника и прекидање сваког додира са спољним светом представља основ казне, како ју је Гарашанин замислио. За спровођење надзора над заточеницима био је одређен нарочит официр који је, осим самих кажњеника, под својом командом имао и одред од чак тридесет пандура, као и посебног апсанцију.⁹ Те неуобичајене мере предострожности, јединствене за територију Кнежевине, сведоче о значају који су уставобранитељи придавали том питању. Отуд и велика пажња која је била посвећена сваком детаљу заточеничке свакодневице.¹⁰

Сваки контакт заточеника с уобичајеним навикама из претходног живота и с удобностима био је укинут, или се одвијао под будном присмотром локалног апсанције и његових пандура. С друге стране, министра Гарашанина врло је занимало да ли се и како заточеници изјашњавају о новим околностима под којима су се нашли. Он је, такође, сматрао за потребно да предузме све мере опреза, како заточеници не би пре времена оболели услед нехуманих услова заточења. С довољно хране тек да могу преживети, заточеници су били подвргнути врло оштром дисциплинском режиму. Таквом, којим су им остајали само елементарни егзистенцијални услови за опстанак.

Основна идеја била је да се применом најстрожих мера сломи дух отпора код политичких противника. То је потврдио и сâм Гарашанин, својом изјавом да су се они: „преварили у својим надеждама да ће ду, по дотадашњем обичају, своју казну здржавати.”¹¹ Тај наум приметан је и у одређивању читавог низа забрана која казну заточењем стављају у исти ред с другим тешким облицима лишавања слободе.¹² То је значило да ће заточеници бити затворени у мале, мрачне и влажне просторије куле у Гургусовцу. Притом, највећи број је био кажњен вечитим заточењем, као

---

⁹ Командант заточеника, потпоручник Милован Спасојевић, био је непосредно потчињен министру полиције, од којег је добијао нарочите инструкције и коме је подносио редовне извештаје. Како је рапортирао о дисциплинском поретку у Гургусовачкој кули, тако је извештавао и о владању заточеника.

¹⁰ Стража над заточеницима била је даноноћна, монотона и врло исцрпљујућа, тако да су се одреди пандура, подељени у нарочите смене, редовно смењивали у обављању својих дужности.

¹¹ *Преписка Илије Гарашанина*, I, 97.

¹² Иако је била блажа од робије, која је укључивала и тежак принудни рад, казна заточењем била је много несноснија од, рецимо, кућног притвора, који је такође био предвиђен за неке врсте политичких кривица. *Белешке Јована Жујовића*, Београд 1902, 81–91.

заменом за смртну казну која им из политичких разлога није могла бити досуђена.¹³

Сем потпуне изолације и забране комуницирања чак и са стражарима, заточеници нису смели примати посете, дописивати се, примати или слати поруке чак ни члановима најуже породице. Хладан, рационалан и трезвен, министар полиције успео је тим путем да за кратко време сузбије рад присталица Обреновића. Функција Гургусовачке куле, као и унутрашњи живот у том споменику уставобранитељске строгости, такође су били предмет детаљних упутстава. Најстрожа забрана односила се и на унос књига, прибора за писање и хартија. Заточеници такође нису смели уносити ватру нити палити свеће у тим просторијама, док је њихова удобност била озбиљно угрожена једноличном и нездравом храном на коју нису били навикнути.

Сем нешто више од једног килограма хлеба дневно, заточеници су свакодневно (сем посним данима) добијали и неукусну кашу од јечма, познату као бургул, с врло малом количином меса. Сваки други луксуз, попут алкохолних пића, свежег воћа или друге удобности, каква су били дуван или бурмут, био им је такође ускраћен. Заточеници су били подвргавани честим претресима и ванредним прегледима њихових просторија, како случајно не би покушали да прокопају зид и тако се домогну слободе.

Њихово достојанство угрожено је и мноштвом наизглед ситнијих детаља, спроведених по наређењу представника уставобранитељског режима. Таква је била наредба да се чабрице за нужду заточеника морају држати у собама. Та наредба била је праћена и упутством да се свака излишна удобност заточеницима укине, те да им се намештај сведе тек на оно најнужније – сламарицу, јастук и ћебе – а да им се све сувишне хаљине одузму. У такве предмете, свакако су спадали елементи оновременог личног луксуза и удобности. Тако су заточеници остали и без прибора за пушење, бурмутица, прстења, сатова, новца и свих других сувишних предмета.¹⁴ Заточеници су, бар у прво време, били чак и без

¹³ Руске дипломате у Србији вршиле су снажан притисак на српску владу да се не приступи казнама које су водиле кажњенике на губилиште. Заузврат, пристајали су на све друге блаже казне. Уставобранитељи су стога пристали на компромис и већину политичких преступника послали на вечито заточење у Гургусовачку кулу. *Преписка Илије Гарашанина*, I, 82.

¹⁴ Ово је свакако било учињено услед страха да би стражари могли пасти у искушење да буду поткупљени, те да каквим гестом можда олакшају бекство самих заточеника.

простих дрвених кревета, само с по једном прекривком на патосу, што је свакако био екстреман вид казне.

У једну од најтежих мера спадало је лишавање заточеника свежег ваздуха и редовних шетњи. Према решењу управе, било је наређено да само једанпут у недељи, по један час, заточеници проведу у шетњи, унутар дворишта Гургусовачке куле. Како су били нагло лишени уобичајеног начина живота, удобности, па и самог умног рада, заточеницима је преостало да се препусте очају. Многима од њих здравље је убрзо попустило, посебно услед загушљивог и нездравог ваздуха, као и слабе, једноличне исхране. Скорбут, као типична болест људи храњених једнолично и недовољно, завладала је убрзо међу многим заточеницима.¹⁵

Испоставило се да је систем који је Илија Гарашанин смислио био исувише делотворан за потребе самих уставобранитеља. Док су поједини заточеници умрли, највећи број је озбиљно оболео, услед нехуманих услова живота којима су нагло били изложени. Сабиијени у невелике собе и стално затворени, без свежег ваздуха и шетње, многи од њих клонули су и духом. То је и био крајњи циљ казне заточењем, као бескрвне али перфидне освете, метода делотворног за поковавање криваца.¹⁶ И други доступни извори, као што је исказ бившег министра иностраних дела Ђорђа Протића, који је и сâм извесно време провео као заточеник у Гургусовцу, то потврђују.¹⁷

Каснија судбина Гургусовачке куле као тамнице, била је сасвим необична. Наиме, већ допунским упутствима, издатим новембра 1844. године, одустало се од политике прекомерне строгости. Како је Гарашанин изнео, мањак светлости, слаба, недовољна и једнолична храна, влажан и устајао ваздух, били су неподношљиви и довели су у опасност егзистенцију самих заточеника. Зато је од кнеза Александра било затражено да донекле ублажи услове заточења. Пре свега, ваљало је да им се омогуће чешће шетње по дворишту Гургусовачког здања. Доцније је уведена и могућност пријема посета најуже родбине, као и нешто укуснија и јача храна, која им је у путу милости дозвољена. Тако се, после многих притисака и упорности, одустало од првоначелне строгости, а неки од кажњених пуштени су кућама.

---

¹⁵ Неки од њих, какав је Јован Мићић, подлегли су заточеничком животу у Гургусовцу. М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа*, Београд 1959, 217.

¹⁶ М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића у свези са догађајима из новије српске историје*, Београд 1902, 77–78, 86–87.

¹⁷ Р. Поповић, *Мемоар Ђорђа Протића из 1854*, Мешовита грађа – *Miscellanea XXIV* (2005) 100–164.

Објекат у Гургусовцу привремено је напуштен већ 1847, када је објављена општа амнестија за све политичке кажњенике.¹⁸ Но, кула је изнова стављена у функцију једну деценију касније, поводом Тенкине завере из 1857. године.¹⁹ Кула у Гургусовцу остала је упамћена по смештању политичких противника осуђених на казну заточењем.²⁰ Као објекат у коме су казну издржавале отворене присталице кнеза Милоша, Гургусовачка кула била је најпре спаљена, а затим до темеља разрушена убрзо по кнежевом повратку у Србију.²¹

Казна заточењем, примењена средином 19. века, била је сасвим ново оруђе у рукама владајућег режима. Био је то својеврстан експеримент уживо, који је донео врло повољне резултате. Илија Гарашанин добро је проценио могућности мрачне и влажне куле у Гургусовцу. Она је била идеална за сламање отпора упорних политичких противника, а без примене суровијих мера, које би могле да нашкоде угледу самог режима. Неутралисање воље за отпором, упорним и доследним мерама, показало се као готово идеално решење. Највећи број заточеника, после само месец-два у Гургусовцу, вапио је за милошћу и обећавао да се више никада неће упуштати у политичку агитацију против власти.

Правила за чување заточеника плод су заједничког подухвата Атанасија Николића, као начелника Полицајно-економног одељења Попечитељства и министра полиције Илије Гарашанина.²² Она представљају сасвим сажет и кратак документ, од свега тридесет и једног члана. Посвећен је у потпуности безбедносним, политичким, здравственим, техничким, финансијским и бирократским питањима. Он је плод обимне преписке између министра полиције Гарашанина и потпоручника Милована Спасојевића, официра задуженог за надзор над заточеницима. О значају који је министар придавао очувању дисциплине и поретка у том објекту посебне намене, сведочи и чињеница да је потпоручник Спасојевић министра редовно и исцрпно обавештавао не само о дисциплини потчињених му пандура већ и о здрављу заточеника у Гургусовцу.

¹⁸ АС, МУД, П, 1847, III, 30.

¹⁹ С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд 1990, 219, 222.

²⁰ Н. Христић, *Мемоари 1840–1862*, прир. В. Христић, Београд 2006, 242–245.

²¹ Н. Живковић, *Гургусовачка кула и њени затвореници 1844. године*, Развитак VIII (Зајечар 1968) 80–85.

²² Атанасије Николић и Илија Гарашанин су наставили плодну сарадњу на сличним пројектима. То потврђује и оснивање првог апсеничког заведенија – робијашнице – као и огледне економије у Топчидеру, крајем 1851. године. Н. Вучо, *Топчидерска економија 1851–1928*, Годишњак града Београда XXVIII (1981) 72–74.

Дневна рутина заточеника била је испланирана до најситнијих детаља, од њихове исхране, преко дисциплинских мера, све до ванредних случајева побољевања и могуће смрти ког заточеника. Намера режима, бар у првом тренутку, била је да заточеници осуђени на доживотне казне остатак живота проведу у кули, одвојени од спољног света.

Овај занимљив документ се налази у фонду Министарства унутрашњих дела, Архива Србије, под сигнатуром – АС, МУД, П, X – 162, 1844.

„Наставленије надзиратељу заточеника у Гургусовцу

1. Надзиратељ заточеника у Гургусовцу налазећи се јесте командант оног места зидом ограђеног здања и у овима налазећи се апсеника као и њему за чување подчињени пандура, и по томе као што му се ова команда уручава и поверење поклања, тако се у пуној мери очекује, да ће он све труде своје на то обратити да точно, верно и по настављењима и упутствовањима Попечитељства внутрени дела исту дужност отправљати, како ће се тиме и већег благовољења²³ удостојити, у противном случају строгост војног закона²⁴ изкусити.

2. Командант овај са својом командом стоји непосредствено под налозима Попечитељства внутрених дела, и по томе, будући ће он за сваки непоредак, који би се у његовој команди догодио, одговарати, то ће он – командант по потребама непосредствено на Попечитељство внутрених дела обраћати се и од овога само упутствовања искати, налоге примати и оне извршавати.

3. Командант заточеника дужан је свакога месеца по два пут и то 15.^{та} и последњега дана за прошли месец дана свагда известије Попечитељу внутрених дела подносити и у истоме изложити, како се у заточењу налазећа се лица владају, како се изражавају, како судбу своју носе, какво је њихово стање здравља уопште, да ли се је ко од њих разболео и од шта. Даље, како се под ведомством²⁵ његовим стојећи стражари владају и како дужност своју испуњавају; и на послетку, је ли се што у команди његовој догодило, што би се Попечитељству внутрени дела доставити имало. Но у случају чрезвичайни²⁶ ако би се какве догодиле, моћи ће он и пре петнаест дана и средством уредне поште или по нужди штафетално²⁷ известије своје послати.

4. Дужност је Команданта на то мотрити, да заточеници по пропису заточење издржавају, али да им се при том никакво угњетаније ни од стражара ни од апсанције не чини, но да се у свему с њима човечески поступа. Зато, његова ће дужност бити добро мотрити, да заточеници одређено им препитаније²⁸ у своје време уредно добивају, да доброг леба

---

²³ Благовољење – награда, повољна оцена.

²⁴ Закон војени, уведен је октобра 1839. године.

²⁵ Ведомство – надзор, команда.

²⁶ Чрезвичайни – ванредни.

²⁷ Штафетално – хитно, курирском поштом.

²⁸ Препитаније – храна.

вкусног и добро печеног на дан по једну оку²⁹ добивају, а тако да се на сваког заточеника по 40. драма³⁰ мяса с бунгуром,³¹ но преко недеље по два пута да им се уместо бунгура каква зелен с месом кувана даје, а у постне дане по 40 драма пасуља на главу рачунајући да се кува, и заточеницима један пут на дан и то у подне издаје, и по томе, уверења ради, да је јело свагда добро, које им се подаје, дужан је командант ово коштати³² и тек онда допуштати да им се издаје кад се о доброту јела увери, имајући и то набљудавати³³ да се леб при издавању на кришке изсече, да се види да што у њему нема.

5. Настојавати, да се заточеницима преобука чиста сваке недеље издаје, коју ће прати жене на робију осуђене, а те командант може од Попечитељства внутр[ених] дела колико му је потребно искати.

6. Заточеници могу собом донешену простирку и покривку употребљавати, који такове нема, добија од Правитељства једну од дебела ординар платна сламњачу и једно јастуче са сламом и једно ћебе за покривање које ствари командант по наредби од Попечитељства внутрени[x] дела поискати може; но почем садање њиве простирке и покривке остану неупотребителне,³⁴ није им дозвољено наново такови од кућа доносити.

7. У авлију заточенија могу улазити смо они, ко[j]има командант заточеника предварително³⁵ допуштење даде, но то не може бити у оно време када [се] апсеници у авлију пуштају.

8. Под најстрожим одговором забрањује се пуштати кога у авлију или кулу да се са заточеницима састаје и разговоре да води, на то има командант мотрити, да се и стражари са заточеницима не разговарају.

9. Са заточеницима разговарати може само онај, који нарочито од Попечитеља внутр.[ених] дела послат буде, да визитацију над њима учини, а нико други осим команданта и по потреби апсанције.

10. Заточеници имају се у опредељеним им собама непрестано строго затворени држати, нити им се дозвољава из ови[x] куда излазити, само сваке седмице (недеље) дужан ће бити командант из куле пуштати их, да се један са[x]ат про[x]одати могу. Ово пак изпуштање мора бити тако предострожно уређено, да за то време док се они про[x]одају, сви

²⁹ Ока – стара мера за тежину од 1,285 килограма.

³⁰ Драм – мера за тежину од 3,5 грама.

³¹ Бунгур – јело од крупно ломљених и потом прокуваних зрна јечма, од којих се прави каша.

³² Коштати – пробати.

³³ Набљудавати – надзирати.

³⁴ Неупотребителне – неупотребљиве.

³⁵ Предварително – претходно.

стражари буду на ногама и на оружју, како ће свакоме покушанију или злоупотребљењу противустати моћи. И за то време док заточеници про[х] одају дужан је и сам командант у авлији бити и на њи[х]ово поведеније³⁶ мотрити. Изпуштање ово дужан је командант тако уредити, да се само свакад из једне собе заточеници изпуштају, па други дан из друге, а трећи из треће итд. Како се неће ови одједанпут изпуштати.

11. Ако би се који од заточеника зло владао, кога од своји другова или стражара или самога команданта увредио или ружио, таковога ће командант моћи у ред довести и у чувство³⁷ повратити или затвором у малу собицу од два до 15. дана, или умаленијем ране и давањем само леба и воде, а по сразмери кривице и штаповима.

12. Командант дужан је кључеве од апсана свагда, као и кључеве од врата оградe, која свагда затворена бити морају, код себе држати и апсанцији исте кључеве само онда из руке давати, кад им овај у присуству његовом јело у подне издавао или кад их визитирао буде.

13. Такођер дужан ће он бити настојавати да апсанција сваки дан два пут, т.[о] [ј]е.[ст] ујутро и увече у разво време апсане визитира, и том приликом добро да мотри, да ли се гвожђа на заточеницима добро налазе, да ли их који од ови с ногу не скида, да апсеници каква оруђа при себи немају, којим би они гвожђа своја просећи или дувар³⁸ од апсане пробити, или друга каква злоупотребљенија учинити могли, сам пак командант два пут у недељи а по потреби и више пута дужан ће бити, но у разво време и у разне дане изненадно ову визитацију чинити и о свему овом собом уверавати се.

14. Аљине и кошуље само моћи ће заточеници у апсу при себи имати, но књиге, артије, карте, новце, сатове, то јест икакве драгоцености не смеду они имати и ове одузимати и начелничеству на старање предати дужност ће команданта бити. А будући су новци код заточеника нађени по пређашњем од 21. т. [екућег] м. [есеца] ПN^о 1801. издатом наставленију начелничеству окружја Гургусовачког, по списку на сохраниеније³⁹ предани, то се како драгоцености, тако и новци имају фамилијама заточеника послати.

15. Поруке или писма заточеницима додавати, или од ових опет коме отправљати па и самој родбини њивој, строго забрањује се.

---

³⁶ Поведеније – владање.

³⁷ Чувство – осећање, присебност.

³⁸ Дувар – зид.

³⁹ Сохраниеније – чување.

16. Ватру ни под који начин у собама апсане и кресиво држати или у ове уносити а тако исто и пиће осим једне воде употребљавати заточеницима строго забрањено је.

17. У свакој соби апсане да буду тестије чисте пуне свакад добром пијаћом водом, коју ће им жене на робију осуђене и команданту придане, доносити па ће им апсанција, кад апсове ујутру и увече визитира додати, како у томе заточеници никаква уштрба⁴⁰ трпели не би. Но и тестије да се визитирају да што у њима нема.

18. Будући да заточеницима по опредељењу заточења није слободно никуда из апса излазити осим опредељеног дана про[х]одњу, то ће командант добро мотрити, да се чабрице начињене нужде ради у собама апсане чисто држе, и ове свако јутро и вече при визитацији заточеници редом у проход⁴¹ да износе и водом проплакну, како ће им оне свакад у собама чисте бити; зато заклопци на чабрице да се употребљују, како им смрад не би досаду чинио.

19. Кад апсанција собе заточеника визитира, дужан је свакад без оружја улазити, а споља на врата четири момка најпоузданија или и више под оружјем оставити, а то ће и сам командант предострожности ради најобаврительније чинити.

20. При визитацији само се једна соба апсане отворити има, па кад се у овој визитација сврши и затвори, онда тек друга соба отвари сме, а не иначе.

21. Нуждна дрва за огрев, сапун за прање кошуља заточеника, посуђе, леб, вариво и месо набављат' ће посредством апсанције командант, и он ће од ови трошкова сваке пол године рачуне са приложеним контама⁴² Попечитељству внуртених дела предавати. Нуждне за трошак новце примат' ће он на квиту⁴³ своју од Начелничества и о примању као и о издавању дават' ће уредан протокол и ове са рачунима у своје време на разсмотреније Попечитељству внуртених дела предавати.

22. Команданту из ограда куле и команду своју оставити забрањује се, само на черек⁴⁴ сага од команде своје одсуствовати и у чаршију по потреби изићи може он тек онда и то ретко кад се увери о верности апсанције, да ће на овога на то кратко време команду своју ослонити моћи, али и

---

⁴⁰ Уштрб – штета, губитак.

⁴¹ Проход – нужник.

⁴² Конта – рачун.

⁴³ Квита – потврда.

⁴⁴ Черек – четврт.

онда кључеве од апсана или собом да понесе или добро да и[х] затвори и сакрије.

23. Забрањује се стражарима куле из оградe куле удаљавати се и по чаршији вршљати, но може им командант излазак по потреби дозвољавати, да себи у чаршији за препитаније што набаве, но и онда само тек по два у један ма[х] из оградe куле ићи могу.

24. Командант може стражаре које као верне, добре и поуздане по уверењу Начелничества нађе сам до даљег расположенија т[о] ј[ест] док се не би регуларни солдати на тај посао употребити примати, неспособне и непослушне отпуштати, но о свима точан рачун водити, уредни списак платежни сачињавати и свакога месеца 26^{га} числа⁴⁵ плату за њи[х] од Начелничества поискати и њима ову уредно издавати.

25. Његова је дужност стражаре строго у подчињењу држати, њи[х] често визитирати и добро прегледати, да ли им је оружје чисто и уредно на отпор приуговорљено.

26. Он ће нужно расположеније чинити, гди ће и на ком месту стражари шилбочити,⁴⁶ али на сваки начин опредељују се стражари у кули на сваки бој⁴⁷ у конгу⁴⁸ споља по једна, у три ћошета зграде зидом ограђене из јутра по једна и пред кућом гди стражари обитавају једна стража, а од благоразмотренија⁴⁹ командантова зависит' ће ноћне страже умножити, или патроле да у разно доба страже обилазе пошилјати, но чешће ће и сам изненадно ноћу и дању ове посмотрити.

27. Стражари имају ноћу од сумрака па до сванућа свакога черека сата викати слушај, како ће онај стражар који пред кућом стражара стоји, кад он први викне, моћи после бројати, јесу ли се сви стражари на стражи стојећи одазвали, па ако би се који неодазвао, да може то одма[х] он команданту јавити, који ће таки изићи и извидити што је причина,⁵⁰ што се овај не одазива. И ово викање може се само онда упражњавати, кад ово командант за нужно нађе, будући да то није тако неопходно нужно.

28. Чим се који од заточеника разболе, дужан ће бити командант таковог одма[х] у собу за болеснике одређену преместити, окружног физикуса призвати и на рачун правителствени у присуствију команданта или апсанције дати лечити га, имајући рецепте лекарске од физикуса узимати,

⁴⁵ Число – број.

⁴⁶ Шилбочити – стражарити.

⁴⁷ Бој – спрат.

⁴⁸ Конг – ходник.

⁴⁹ Благоразмотреније – просуђивање.

⁵⁰ Причина – узрок.

ове у числу скупљати и особени рачун водити, шта је и колико лекарине⁵¹ на кога потрошено, и овај ће рачун свакога полугођа Попечитељству внутрених дела на разматрање и на плаћење подносити. У болесничку собу има се одредити један од здрави заточеника да болесника послужује, и да му настоји у помоћи бити.

29. Догоди ли се, да когод од заточеника умре, дужан ће бити командант од дасака сандук дати сачинити, свештеника призвати и после умрлога часа по истеченију 24. сата дати са[х]ранити га.

30. Заточеницима не дозвољава се у апсу свеће држати и ове горети, како би се свако злоупотребљеније предупредити могло.

31. У божићни и ускрсни пост, дужан ће бити командант свештеника призвати, заточенике редом у присуству свом дати исповедити и ове из сваке собе понаособ одковавши причестити, но тако да како се који причести, одма[х] да се окује и у затвор стави, како не би њи[х] више одковани било, да би што предузети или побећи могли. Но при овом примању свете тајне, морају бити врата од оградe затворена и сви стражари на оружју, како би се и најмањем покушанију противу стало.

ПН^о 1969

26. априла 1844.

У Београду

Начелник полиц[ајно] Екон[омног] Одељења
Атанасије Николић

Попечитељ внутрени[х] дела
Илија М. Гарашанин

---

⁵¹ Лекарина – лекарска награда.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Белешке Јована Жујовића, Београд 1902. [*Beleške Jovana Žujovića*, Београд 1902]
Преписка Илије Гарашанина, I, прир. Г. Јакшић, Београд 1950. [*Preписка Ilije Garašanina*, I, прир. G. Jakšić, Београд 1950]
Христић Н., *Мемоари 1840–1862*, прир. В. Христић, Београд 2006. [Hristić N., *Memoari 1840–1862*, прир. V. Hristić, Београд 2006]

Литература – Secondary Works

- Алимпиић М., *Живот и рад генерала Ранка Алимпиића у свези са догађајима из новије српске историје*, Београд 1902. [Alimpić M., *Život i rad generala Ranka Alimpića u svezi sa događajima iz novije srpske istorije*, Београд 1902]
Вучо Н., *Топчидерска економија 1851–1928*, Годишњак града Београда XXVIII (1981). [Vučo N., *Topčiderska ekonomija 1851–1928*, Godišnjak grada Beograda XXVIII (1981)]
Ђорђевић Т., *Обичаји народа српског*, II, Београд 1909. [Đorđević T., *Običaji naroda srpskog*, II, Београд 1909]
Јовановић С., *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд 1990. [Jovanović S., *Ustavobranitelji i njihova vlada*, Београд 1990]
Карачић В., *Српски рјечник*, Београд 1977. [Karadžić V., *Srpski rječnik*, Београд 1977]
Милићевић Ј., *Друштвене појаве у Србији XIX века*, Београд 2002. [Milićević J., *Društvene pojave u Srbiji XIX veka*, Београд 2002]
Милићевић М. Ђ., *Поменик знаменитих људи у српског народа*, Београд 1959. [Milićević M. Đ., *Pomenik znamenitih ljudi u srpskog naroda*, Београд 1959]
Мирковић З., *Казна лишења слободe у Србији 1804–1860. године*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 1 (2013). [Mirković Z., *Kazna lišenja slobode u Srbiji 1804–1860. godine*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 1 (2013)]
Поповић Р. Ј., *Тома Вучић Перишић*, Београд 2003. [Popović R. J., *Toma Vučić Perišić*, Београд 2003]
Поповић Р. Ј., *Мемоар Ђорђа Петровића из 1854*, Мешовита грађа – Miscellanea XXIV (2005). [Popović R. J., *Memoar Đorđa Protića iz 1854*, Mešovita građa – Miscellanea XXIV (2005)]
Речник српскохрватског књижевног и народног језика, VI, Београд 1969. [*Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, VI, Београд 1969]
Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903, Београд 1988. [*Ustavi Kneževine i Kraljevine Srbije 1835–1903*, Београд 1988]

Vladimir JOVANOVIĆ

INSTRUCTIONS TO THE WARDEN OF DETAINEES IN THE GURGUSOVAC TOWER

Summary

The paper examines a short, but a highly interesting document containing a detailed plan written by Serbian Minister of Internal Affairs Ilija Garašanin in 1844. It is a list of 31 articles delineating the main duties of officer Milovan Spasojević, appointed to the political post of utmost importance for the Serbian regime. He was ordered to supervise a group of dangerous political prisoners, devotees of dethroned Prince Miloš Obrenović. A political clash with numerous allies of the former Obrenović Dynasty compelled Minister Garašanin to create special methods to pacify and punish the imprisoned opponents of the government. The main intention of this instruction was to keep the most prominent opposition leaders in the remote and isolated Gurgusovac tower, in eastern Serbia, under a strict police watch. Deprived of physical contacts with members of their families, friends and companions, they were subjected to a strict prison regime. Stripped of their wealth, favourite food, correspondence and even usual daily routines, such as daily walks, those political prisoners were punished severely. Most of them were imprisoned to life sentences and could not know if they would ever be pardoned. Their time passed at a snail's pace, in damp, narrow and dark rooms of the Gurgusovac tower. Regulations for the detainees were specially intended to discourage and prevent any similar attempts of political opposition. Regulations were unique, but highly confidential documents, meant to be used only by the appointed commanding officer and members of the police guard in the Gurgusovac tower. The incarceration of political prisoners in Gurgusovac was the key element of the new policy of political oppression, invented by the most important leaders of the new government, mainly Ilija Garašanin, as the new Minister of Internal Affairs.

Keywords: Gurgusovac tower, detention, imprisonment, supervision, shackles, wards, prisoners.

Чланак примљен: 29. 03. 2019.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 11. 06. 2019.